

Geliş Tarihi : 17.07.2024
Kabul Tarihi : 23.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1517919>

Zambak, F. (2024). Özgürleşme sorunu bağlamında *Handan* ve *Seviye Talip* romanlarında “yeni kadın”. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 542-560. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1517919>

ÖZGÜRLEŞME SORUNU BAĞLAMINDA *HANDAN* VE *SEVIYE TALİP* ROMANLARINDA “YENİ KADIN”¹

Ferda ZAMBAK²

ÖZ

Halide Edip Adıvar’ın *Seviye Talip* (1910) ve *Handan* (1912) adlı romanları, aşkı merkeze alan olay örgüleriyle okurun karşısına çıkar. Bu romanlarda yoğun olarak konu edilen kadın-erkek ilişkilerinin özellikle modernleşme çabaları etrafındaki karmaşık ve ikircikli yapısı dikkat çekicidir. Adıvar’ın *Handan* adlı romanında, ana karakter Handan’ın yaşamı etrafında onun hem yeni kadın tipiyle başlangıçta uyumlu eylemleri hem de aşk ve ilişkiler bağlamında ataerkil söylemin kadını duygular alanında tanımlamaktaki ısrarına uygun özellikleri yan yana sunulur. Handan’ın özgürleşmeyi talep eden, buna bilinç düzeyinde hazır değil gibi görünen fakat duygusal olarak yaşadığı krizlerle hazır olmadığı anlaşılan özellikleri romanda oluşturulmaya çalışılan “yeni kadın” algısını tartışmalı hale getirir. *Seviye Talip*’te ise sanatçı kimliğiyle ön plana çıkan Seviye’nin özgürleşebilme serüveni, eril tahakküm ile son bulur. Romanlarda kadınların eylem, tercih ve söylemleri Adıvar’ın kadın karakterler kurgusunda ortaya çıkan bocalamalarını da belirgin hâle getirir. Çalışmada her iki romanda kadın erkek ilişkileri bağlamında ortaya çıkan krizli süreç, kadını özne olmaktan uzaklaştıran paradoksal yapılar ve anlatıcının oluşturmaya çalıştığı “yeni kadın” kimliğine ilişkin meseleler analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca fikirde yeni ve özgür olmayı tercih eden kadınların kimi zaman hastalık içinde ya da eril arzusunun şiddetinden kaçamayan şekillerde okurun karşısına çıkarılmaları, özgürleşme sorunu ve eril tahakküm ekseninde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip Adıvar, *Handan*, *Seviye Talip*, “Yeni kadın”, Özgürleşme

¹Varşova Üniversitesi’nin düzenlediği “Türk Dünyası Araştırmaları-Multidisipliner Perspektifler” başlıklı 6. Uluslararası Türkoloji Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur. Varşova Üniversitesi/Polonya, 19-21 Eylül 2022.

²Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ferda.zambak@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1699-5017>

Date Received : 17.07.2024
Date Accepted : 23.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1517919>

Zambak, F. (2024). The “new woman” in novels *Handan* and *Seviye Talip* in the context of emancipation. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 542-560. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1517919>

THE “NEW WOMAN” IN NOVELS *HANDAN* AND *SEVIYE TALİP* IN THE CONTEXT OF EMANCIPATION¹

Ferda ZAMBAK²

ABSTRACT

The plots of both *Seviye Talip* (1910) and *Handan* (1912), and, the novels by Halide Edip Adıvar, were centered around love. Comprehensively discussed in these two novels, the complex and ambivalent nature of male and female relationships, especially surrounding modernization efforts, is quite striking. In Adıvar's *Handan*, the actions of the protagonist, which are initially compatible with the new woman figure, as well as her behavior consistent with the insistence on the part of the patriarchal discourse to confine women to the realm of emotions in the context of love and relationships, are presented side by side. The character traits of Handan, who demands emancipation and seems to be prepared for it on a conscious level, but is then revealed through emotional crises not to be ready, opens the notion of the "new woman," which the author introduces in the novel, up for discussion. In the novel *Seviye Talip*, the emancipation adventure of Seviye, the protagonist notable for her artistic identity, ends with masculine domination. The women's actions, preferences, and statements in these novels make Adıvar's hesitancy in constructing her female characters more pronounced. This study analyzes the crises that occur in the context of male-female relationships in both novels, the paradoxical structures that hinder women from being individuals in their own right, and the issues surrounding the "new woman" identity that the narrator seeks to build. Furthermore, the occasional presentation of women, who prefer to be new and free in theory, in an unhealthy manner, or in positions that inhibit their escape from the violence of masculine desire, will be discussed on the axis of emancipation and masculine domination.

Keywords: Halide Edip Adıvar, *Handan*, *Seviye Talip*, “New woman”, Emancipation

¹The work was presented as a conference paper in *The Sixth International Congress of Turkology/ Studies on The Turkic World, Multidisciplinary Perspectives*-organised by Warsaw University in Poland on 19-21 September 2022.

²Assoc. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, ferda.zambak@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1699-5017>

Giriş

Halide Edip Adıvar’ın *Seviye Talip* (1910) ve *Handan* (1912) romanları, kurgusu itibariyle eğitimli kadın karakterlerin Osmanlı modernleşme süreci bağlamındaki arada kalmışlıklarının yakından takip edilebileceği eserlerdir. Bu romanlarda eğitimli kadın kimliğinin duygu, fikir ve bedenleriyle kurdukları örüntüler aşk, evlilik ve ilişkiler bağlamındaki seçimlerini doğrudan etkileyen dinamikler olarak yer alır. Geleneksel ve ataerkil düzenin kadını konumlandığı alanın dışına taşarak hareket edebilecek donanım ve yetiye sahip kadınların aşk, evlilik ve ilişkiler söz konusu olduğunda kimi kez yola çıkış amaçlarından saparak eril tahakküme razı olmaya ya da tüm çabalarına rağmen buna maruz kalmaya devam ettikleri görülür. Bu bağlamda romanlarda oluşturulmaya çalışılan “yeni kadın kimliği” çoğu kez oluşmasına izin verilmeyen ya da kendine ait oluşturduğu yaşam dairesinde çok geçmeden cezalandırılarak yok edilen şekillerde okurun karşısına çıkarılır.

Yeni kadın kimliğinin ortaya çıkış temellerini Batı’da Fatmagül Berktaş’ın ifade ettiği üzere feminizmin doğuşu ve modernleşme, burjuva devrimi ve “rasyonel insan”ı temel alan doğal ve evrensel haklar teorisinin gelişimi arasındaki ilişkilerde aramak gerekir (Berktaş 2017, s. 349). Osmanlı’da ise Tanzimat’la birlikte hızlanan modernleşme hareketleri bağlamında ortaya çıkan sosyal ve siyasi değişimler, kadınların değişimini beraberinde getirmiştir. Şefika Kurnaz’ın belirttiği üzere 1868’de çıkmaya başlayan *Terakki* gazetesi kadınlar lehine yayın yapan bir gazete olmakla birlikte Fransa’da kadınların hak arayışlarına, kadın eğitime ve çok eşlilik gibi tartışmalara yer vermiştir. Ayrıca Muhadderât adı ile kadınlar için haftada bir yayınlanan bir de ek vermiştir (Kurnaz 2011, s. 85). Bunu takip eden gazete ve dergilerde, özellikle kadın dergilerinde yayımlanan makaleler, kadının toplum içindeki yeri hakkında pek çok düşünceye ve tartışmalara yer vermeye devam etmiştir. Gazete ve dergilerin yanında bu dönemde yazılan romanlarda eğitim, aşk, evlilik, aile, çalışma gibi meselelere yer verilerek Osmanlı modernleşme hareketleri bağlamında oluşturulmaya çalışılan yeni toplumun yeni bir kadın kimliğine ihtiyaç duyduğu vurgulanır. Özellikle kadınların eğitimi ile ilgili tartışmalarda bir yandan Batı’yla olan etkileşim diğer yandan Osmanlı’nın İslami kimliğine ilişkin göndermeler söz konusu olsa dahi Osmanlı’nın kendi ihtiyaçları etrafındaki gerekçelere yoğunlaşmıştır. Kadınların anne kimlikleri ekseninde ortaya çıktığı düşünülen eğitici rolleri, onların gelecek nesilleri yetiştirebilmeleri için eğitimli olmaları gerektiği anlayışını ortaya çıkarmıştır. Meşrutiyet’in (1908) ilanı ise Hülya Argunşah’ın belirttiği üzere, toplumun bütün cepheleri açısından hızla gelişen olayların ve onlara bağlı dönüşümlerin başlangıcı olur:

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile birlikte siyasal ve sosyal hareketlilik artar. Özellikle Meşrutiyet ve etrafındaki sürecin şartlarını belirleyen İttihat ve Terakki’nin kadınlara yönelik politikalarının dönemin olağanüstü şartlarıyla birleşmesi, sosyal hayatın içinde kadına duyulan ihtiyacı ve açılan alanı hızlı bir şekilde genişletir. Meşrutiyet sonrasındaki gelişmeler ve Balkan Savaşlarıyla Türk milliyetçiliğine sarılan İttihat ve Terakki, kadın kimliğini kendi politikaları içinde yeniden gözden geçirir ve Türk milliyetçiliğinin vazgeçilmez konuları arasına alır. Böylece Türk milliyetçiliği ile kadının terakkisi konusu birbirlerine yakınlaşırlar. Kadınlardan bu dönemin “yeni kadın”ı olmaları ve “yeni insan”ı yetiştirmeleri beklenir. Milli kültürün koruyucusu, taşıyıcısı ve öğreticisi olarak görülmeleri “yeni insan”ın yetişmesinde kadınların yerini daha önemli kılar (Argunşah 2015, s. 30-31)

Yeni kadın kimliği etrafında vurgulanan eğitim, sadece çocukların yetiştirilmesi eksenli bir önemi içermediği gibi ailenin dolayısıyla milletin devamlılığını sağlayan bir konu olarak ele alınır. Kadınların sağlık, ev idaresi, ekonomi, millî kültür gibi hususlarda bilgili olmaları, gerektiği hâllerde aile ekonomisine çalışarak katkıda bulunmaları bir başka deyişle mutlu bir aile birliğini oluşturabilmekle yükümlü olmaları vurgusu, kadınların yetiştirilmesi/ eğitilmesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkarır:

II. Meşrutiyet döneminde takip edilen ve milli ekonomiyi güçlendirmeyi amaçlayan politikalar çerçevesinde iyi bir ev kadınının devletin ekonomisine katkıda bulunabileceği görüşü ortaya atılır. Evini iyi idare eden bir kadının kocasını ve ailesini memnun edeceği görüşüyle birlikte kadınların kocalarıyla eğlendirici ve doyurucu bir sohbe girebilmek için de eğitilmiş olmaları gerekiyordu. Eğitilmiş bir kadının bu şekilde mutlu bir aile oluşturup toplumu daha sağlamlaştırmakta önemli bir rolü olduğu düşünülüyordu (Van Os 2017, s. 341-342).

İçeriği toplumsal bir vurgu etrafında inşa edilmeye çalışılan “yeni kadın” kimliğinin kendini gerçekleştirme serüveni, hem tarihsel hem kurgusal gerçeklikte özgürleşme olgusunun sınırlarının belirlenmeye çalışıldığı bir süreci kapsamaktadır. Özellikle romansal hakikat bağlamında eğitilmiş, hem kendine hem topluma dair bir bilinçlenme evresi içerisindeki kadın karakterlerin çoğu kez ikilemli ve krizli hâlleri dikkat çeker. Bu yüzden romanlarda yeni kadın ve erkek kimliklerinin eğitilmiş olması gerektiğine dair yapılan vurgunun kimi kez sadece düşünsel düzeyde bir başka ifadeyle bilinçlenme evresinde kaldığını belirtmek gerekir.

Çalışmada *Handan ve Seviye Talip* romanları incelenirken feminist edebiyat eleştirisinin imkânlarından yararlanılmış olmakla birlikte romanlardaki kadın karakterlerin, “yeni kadın” kimliğini inşa etmeye çalışma serüvenleri bir başka deyişle özgürleşme arayışları, “özgürleşme” kavramına ilişkin sosyal ve psikolojik özellikler etrafında açıklanmaya çalışılmıştır. Edebî metinlere toplumsal cinsiyet çözümlenmeleri ekseninde inceleyen çalışmaların çoğu kez ihmal ettiği “özgürlük” kavramı ve bu kavramın kendine özgü nitelikleri, kadınların değişime ilişkin taleplerinin toplumsal olduğu kadar bireysel engellerle karşı karşıya olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu bireysel çıkmazların, kişilerin geçmişten bugüne kadar getirdiği tüm öğrenim, alışkanlık ve inançlarla iç içe olduğu göz önünde bulundurulursa talep edilen değişimin gerçekleşme sürecinin her zaman istenen şekillerde gerçekleşemeyebileceği hatta başarısız olabileceği riski açıklık kazanmış olur. Nitekim Judith Butler, feminizmi düşünürken kimliğin ontolojik inşalarını düşünmenin şart olduğunu belirterek toplumsal cinsiyet ifadelerinin ardında bir toplumsal cinsiyet kimliği yatmadığını ve o kimliğin kendisinin bir sonucu olduğu söylenen dışavurumlar ve ifadeler tarafından performatif olarak kurulduğunu (Butler, 2012, s. 48,77) belirtir. Ayrıca Gertrude Postl filozof, psikanalist, dilbilimci ve feminizm teorisyeni Luce Irigaray’ın ataerkil düzen içerisinde kadınların kendilerini nasıl ve niçin gizlediğine dair görüşlerini şöyle açıklar:

Kadınlar kendini korumak için ataerkil düzenin görünürdeki doğallığını taklit etmek, aslı farklılıklarını gizlemek zorundadırlar. Ancak bunun sonucunda cinsel açıdan farklı olan öteki konumları da kaçınılmaz biçimde kayıplara karışır veya görünmez olur. Bu yüzden kadınların ataerkil düzendeki konumlarının “taklit” veya “uyum gösterme” üzerinden çözümlenmesi gerekir. Çünkü ataerkil düzen cinsel farklılığı bilmez ya da görünür hale gelmesine izin vermez. Kadınının bedeni, arzusu, imgelemi egemen simgesel düzende ifade bulamaz.

Konuştugu dil, kendi dili değildir. Dışlanmış, bastırılmış, unutulmuş olan kadın her zaman başka bir yerdedir (Postl, 2009, s. 146-147).

Handan'da ana karakter Handan ekseninde romanın başlangıcında karşı çıkılan ve direnilen geleneksel rollere evlilikle birlikte teslim olma, boyun eğme dikkat çekici bir unsur olarak okurun karşısına çıkar. *Seviye Talip*'te ise ana karakter Seviye eğitilmiş, geleneksel düzene karşı çıkarak sevdiği kişiyle evlenmeyi başarmış bir kadın olarak kurgulanmasına rağmen, romanın sonunda kendisine tutkun bir erkeğin tecavüzüne uğrar. İki romanda da eğitilmiş kadın karakterlerin evlilik içinde ve dışında karşı karşıya kaldığı eril tahakküm, eğitilmiş ve modern hayata uyumlanmaya çalışan erkekler ekseninde açığa çıkar. Ayrıca romanlardaki “yeni kadın tipi” olarak sunulan karakterlerin fiziksel görünümüne ilişkin tasvirler ve onların dönemin “yeni erkek tip”leri tarafından arzu merkezli alımlanma süreçleri üzerinde durulması gereken hususlardır. Paralı'ya göre Halide Edip *Seviye Talip* ve *Handan* gibi ilk dönem romanlarında kurguladığı alafranga kadın tiplerini ile topluma, hem son derece alafranga tarzlar içinde yer alan hem de ahlaki olgunluk ile tanımlanmış, “yozlaşmamış” yeni bir kadın kimliğini sunmuştur (Paralı, 2001, s. 196). Ancak romanlardaki kadınlar dönemin yeni kadın kimliğini oluşturma çabası etrafında kurgulanmış olsa dahi anlatıcının romanlar üzerinden işaret etmek istediği “yeni kadın” tanımlamasının çelişkili özellikler gösterdiğini belirtmek gerekir. Bu durumun ortaya çıkış nedenleri ise anlatıcının bir yandan “yeni kadın” algısına ilişkin tutumuyla diğer yandan toplumsal cinsiyetin sadece zihin değil duygu, eylem ve beden alanlarını da biçimlendiren yapısıyla ilgilidir. Nitekim cinsiyet rollerinin oluşum sürecinde hem zihne hem bedene kazınan uyaranları Pierre Bourdieu şöyle açıklar:

Yalnızca ilişkisellik içinde var olabilen kadın ve erkeğin her biri diakritik bir inşa faaliyetinin ürünüdür; hem teorik hem de pratik olan bu faaliyet, karşı cinsten toplumsal olarak farklılaşmış beden olarak üretilmek için şarttır. Bedenin toplumsal manada inşa edilmesini sağlayan biçimlendirme ancak çok kısmi olarak bariz ve kasti bir pedagojik eylem biçimini alır. Şeylere kazınmış olan eril düzen, işbölümünün veya kolektif ya da özel ritüellerin rutin akışı içerisindeki sözsüz emirler yoluyla bedene de kazınır. Fiziksel düzen ile toplumsal düzenin kuralları yatınlıklar dayatır veya telkin eder (Bourdieu, 2018, s. 38-39).

Sözlü ya da sözsüz pek çok uyaranlar aracılığıyla biçimlendirilen bedenlerle birlikte bir benlik üretimi meydana gelir. Benliğin bireysel bir gerçeklikten öte ortak gerçekler ve alışkanlıklar dizgesinden hareketle üretilmesi sorunu ise Erich Fromm'un benliğin uyarlanmaya meyilli taraflarıyla ilgili ortaya koyduğu şu hususlarla ilgilidir:

İnsan doğasında, diğerlerinden daha esnek ve uyarlanmaya daha elverişli belli bölümler bulunur. İnsanlar arasındaki ayrımları oluşturan şiddetli arzular ve kişilik özellikleri, büyük ölçüde esnektir, kalıba sokulabilirler. Sevgi, yıkıcılık, boyun eğme eğilimi, iktidar hırsı, umursamazlık, kendini soyutlama, kendini büyütme isteği, tutumluluk tutkusu, duygusal zevkleri yaşama geçirme ve duygusallıktan korkma, bu özelliklerdendir, insanda bulunan bu ve daha birçok şiddetli arzu ve korkular, belli yaşam koşullarına birer tepki olarak gelişmektedirler. Bunlar özellikle esnek değildir, çünkü bir kere bir insanın kişiliğinin bir parçası haline geldiler mi, kolayca yok olmaz, ya da bir başka isteğe dönüşmezler. Ama bireylerin, özellikle çocukluklarında, kendilerini içinde buldukları yaşam şekli bütününe uygun olarak farklı gereksinimler geliştirmeleri anlamında esnektirler (Fromm, 2012, s. 17-18).

Benliğin gereksinimler ekseninde değişkenlik gösteren esnek yapısı, onun bir yandan gelişmeye açık diğer yandan değişime direnç gösteren veya uyumlandığı alandan çıkarılma zorluğunu gösterir. Bu yüzden benlik değişimi/dönüşümü kişiyi başlı başına zorlu, çetrefilli, direnme ya da vazgeçme uyarılarıyla sık sık karşı karşıya getirecek özellikler içerir. Öğrenilmiş ve içselleştirilerek zihin, beden, eylem ve duygu alanlarına kazanmış olan toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin gerçekleştirilecek değişimin en önemli başlangıç duraklarından biri ise Cordelia Fine’in belirttiği üzere benlik olmalıdır:

Toplumsal cinsiyet, benlik kavramındaki değişimin davranış üzerindeki etkileri olarak da açığa çıkar. Doğuştan bulunduğu öne sürülenin aslında benliğin sosyal bağlamdaki beklentilere uyumlanması olduğu görülür. Örneğin Princeton Üniversitesi’nde görev yapan psikolog Stacey Sinclair ve meslektaşları bir dizi deney yaparak insanların kendi benlik değerlendirmelerini başkalarının onlar hakkındaki görüşlerine göre ayarladıklarını gösterdiler. Akılda belirli bir kişi varken, ya da onlarla etkileşime geçme beklentisi içindeyken, benlik kendini ortak bir gerçeklik yaratmak üzere ayarlar. Sosyal ince ayarlar sadece iyi bir ilişki için iyi bir motivasyon olduğunda gerçekleşiyormuş gibi görünür. Oysa hayatımızdaki yakın ya da güçlü ötekilerin kendi niteliklerinizi algıladığınız bir ayna işlevi görüyor (Fine, 2020, s. 34-35, 37).

Sosyal ince ayarlar/uyarılar kimi zaman kişinin kendi özelliklerini algılamasını sağlayan bir ayna işlevi görürken toplumsal cinsiyet rolleri sadece düşünce ve davranışları değil duyguları da yönlendirerek benliğe işler. Toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizliğin sosyal uyumlanma adına benliğin derinliklerine kadar işleyen hâli ve çoğu kez kişiyi “özne”likten çıkararak yavaş yavaş kimliksizleştirmeye doğru götürme riskleri göz ardı edilmemelidir. Adıvar’ın *Handan*’ında ana karakter Handan’ın giderek silikleşen ve etrafına yabancılaşan görüntüsü bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri olarak okurun karşısına çıkar. Ayrıca adı geçen romanlarda kadın karakterlerin hayatlarına ilişkin çeşitli hususlarda ortaya çıkan özgürlük talebine dair bilinç ve eylem alanı arasında ortaya çıkan çelişkili, krizli yapının nedenleri araştırılması gereken bir husus olarak durmaktadır. Bilinç ve eylem alanı arasında oluşan tutarsızlıklar, ikisi arasındaki kapatılmayan mesafe toplumsal cinsiyet rollerinin benliğe ve bedene kazanmış olduklarını dolayısıyla bu rollere ait duygu ve eylemlerin dönüşümünün kaçınılmaz olarak sancılı, zorlu olacağını ortaya koyar. Bu yüzden eskiye dair olanın bakış açısından ve gündelik yaşam pratiklerinden özgürleşme istenci toplumsal olduğu kadar bireysel güçlü bir talebi de gerekli kılmaktadır. Ancak bu güçlü talep yukarıda Cordelia Fine’in belirttiği ve benlik değişimine etki eden “sosyal ince ayarlar” ile Irigaray’ın vurguladığı “uyum gösterme” ve Fromm’un belirttiği “benliğin uyarlanmaya meyilli” tarafları’na ilişkin süreçlerin fark edilmesiyle açığa çıkabilecek niteliktedir.

Toplumsal cinsiyet rejimini oluşturan unsurların fark edilmesi, talep edilen değişimin her zaman istenilen şekillerde gerçekleşeceği anlamına gelmediği gibi öznenin duygusal ve düşünsel bir yıkımla karşı karşıya kalmasıyla sonuçlanabilecek özellikler de içermektedir. Bu yüzden çalışmada özgürleşme olgusunun içinde barındırdığı temel dinamikler ekseninde, kadın merkezli değişim arzusunun sadece bir talep olarak kalabilme riskini nasıl barındırdığı, dönüşümün önündeki açık ve örtülü/maskeli engellerin bireysel ve toplumsal düzeyde neler olduğu üzerinde durulacaktır. Böylece Adıvar’ın daha çok aşk ve ilişkiler bağlamında değerlendirilmiş olan ilk dönem romanlarından olan *Handan*’daki ve *Seviye Talip*’teki “yeni

kadın” kimliğinin içeriği, oluşumuna izin verilmeyen yönleri ve gerekçeleri içerik analizi yapılarak belirlenecektir.

Benliğin Dönüşemeyen Hâlleri: Sevgi ve Tahammül Üzerinden Güçsüzleşen Kadınlık

Handan hariciyeli bir memur olan Refik Cemal ile Paris’teki arkadaşı Server arasındaki mektuplaşmalarla başlar. Refik Cemal ve Server, hem yakın iki arkadaş hem de Osmanlı’nın son döneminin modernleşme cereyanları etrafında iyi eğitim görmüş, Batılı yaşam şekillerini yakından tanımış, üst sınıf aydın erkek karakterlerdir. Handan ve Neriman ise dönemin iyi eğitim almış, alafranga yaşamlara uzak olmayan, piyano çalan, yabancı dil bilen, “komşuların omuz silkmeleriyle yeni dünya kızları dedikleri” (Adıvar, 2020a, s. 11) fakat “bütün alafranga deliliklerine karşın mahallede hiçbir gence dönüp bakmayan” (Adıvar, 2020a, s. 11) kızlar olarak tasvir edilirler. Romanın ilerleyen bölümlerinde Handan’a evlenme teklif edecek olan Nazım ise Selim Bey’in yeğeni ve “Sultan Hamid’in İstanbul’a gelmeye müsaade etmediği bir kahraman” (Adıvar, 2020a, s. 42) olarak anlatılır. Hüsnü Paşa ise dönemin alafranga hayatının içinde bulunan ve bir zaman sonra Handan’ın evlenmeyi tercih edeceği bir diğer erkek karakterdir. İnci Enginün *Handan*’da Doğu-Batı meselesinin bir hayli tuttuğunu ve romanın kahramanlarının yabancı dilleri ana dilleri gibi konuşarak Fransa, İngiltere ve İtalya’da yaşarken hiç yabancılık çekmediklerini, kendi ülkelerinde yaşar gibi yaşadıklarını belirtir. (Enginün, 1995, s. 132-133). Ancak bu karakterlerin Batı ile ilişkilerinde yabancılık çekmemeleri, onların gerek dönemin gerekse romanın “yeni kadın” ve “yeni erkek” kimlikleri olarak değerlendirilmesi için yeterli olmayacaktır. Örneğin Nazım karşısında uğradığı hayal kırıklığının ardından Hüsnü Paşa ile evlenen Handan’ın evliliği boyunca sergilediği tutumlar, onun “yeni kadın” kimliği üzerinden okunmasını engelleyecek özellikler içerir.

Romanın büyük bir kısmı karakterlerin birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşur. Örneğin Refik Cemal’in Neriman ile evlenmesinin ardından Server’e yazdığı mektup, dönemin üst sınıf aydın erkek tipinin kadınlar söz konusu olduğunda hegemonik, ataerkil anlayışa yaslanan tutumlarını değiştirmeden yol almaya çalıştıklarını göstermesi bakımından önemlidir:

Neriman’da –bilmem bütün İngiliz terbiyesi alan kızlar öyle mi- sade ve iddiasız hayata kendini bir uyduruş var. Sonra ruhunda sevdiği adama itaat etmek için çırpınan bir şey var. Eğer bir zalim koca olsam Neriman’a zulmedebileceğim. O da aynı sevgili, berrak gözlerle her şeye katlanacak. Hayatı bir işkence, bir burğu, bir ateş yapan kadınlardan ebediyen beni uzaklaştıran bu sade ve samimi kıza ne kadar merbut ve minnettarım... Kalbimde hep bahar akşamlarının okşayıcı, dinlendirici sakit ziyaları, kokuları var! Ne kalbi parça parça eden ihtiras rüzgârları ne de ruhu yakan ateşler! Ben çok, çok mesudum Server! (Adıvar, 2020a, s. 21-22)

Refik Cemal’in Neriman’ın kendisine her durumda bağlı kalacağına dair inancı, onu tutkularından arınmış sakin bir liman olarak görmesi, zihnindeki ideal kadın/eş tanımının bir erkeğin himayesine ihtiyaç duyan kadın profilinin ötesine geçmediğini ifade eder. Zaman geçtikçe Neriman’ı daha yakından gözlemleyen Refik Cemal, onun kendi hayat dairesinde kalmak isteyen memleket meseleleriyle ilgili olmayan taraflarını eleştirir:

Neriman musikiyi çok seviyor, iyi piyano çalıyor, tatlı, sakit bir sesi var. Fakat seninle ve arkadaşlarla o kadar ruhumuzu yakan erkek rüyalarımızla onu müşterek görmek bir hayal; o

herkes gibi bu memleketin yetiştirdiği bir ruh değil, bir ot, bir çiçek, bir şey! Memleketin hayatından – ne kadar elim, ne kadar siyah, ne kadar inkıraza müheyya olsa- bihaber. Beni o kadar çok işgal eden bu muazzam fakat ümitsiz şeye onu iştirak ettiremiyorum. Hayatımda Neriman’da yegâne bulamadığım bir şey varsa o da bu, kendisince pek nazari bulduğu bu şeylerle işgalimi anlamıyor. Çarkları artık levsten, ihmalden ve kan pıhtılarından dönmek istemeyen ve belki bir gün zordan kırılacak olan bu memleketin makinesini görmüyor. Kendi yeşil ve sakit yuvasının haricinde bir şey bilmek istemiyor (Adıvar, 2020a, s. 24).

Refik Cemal’in karşısında kendisine fikrî yönden de arkadaşlık edebilecek bir Neriman görmek istemesi, modernliğin sadece görünüş ve fikir eksenli algılandığını fakat henüz duygu ve eylemlerde görülen bir düzeye ulaşamadığını gösterir. Neriman’ın bir yandan her koşulda kendisine bağlı kalacakmış hissinin Refik Cemal’de oluşturduğu memnuniyet diğer yandan toplum meselelerine duyarlı bir Neriman görme isteği, aynı kadında iki farklı kimlik talebinde bulunan eril zihnin parçalılığının ve tahakküm kurma isteğinin dışı vurumudur. Bu yüzden bir taraftan hayranlık duyulan diğer yandan erkeksi bulunarak eleştirilen Handan’ın geleneksel algıyı ve tahakküm zincirini yerinden edebilme potansiyeli Refik Cemal’i gizliden gizliye rahatsız eder:

Evet Handan pek iyi, nazik, akıllı bir kadın; fakat kadın da pek diyemeyeceğim. Lakırdı söylerken, düşünürken onun kadın olduğunu bile insan düşünemiyor. İşte şimdi sana şu satırları yazdıktan sonra gideceğim. Handan biraz rahatsızmış. Kocasını İtalya’ya götürüp bırakacak, dönecekmiş. Buna aklım ermedi. Nasıl yirmi üç-yirmi dört yaşında bir kadın yalnız bırakılır, hususıyla bir Türk kadını! Hele Hüsnü Paşa, bu lakayt ve mütekebbir mahluk, eminim ki hiç de karısına iyi bakmıyor. Handan da, o yaşında bir kadında olması lazım gelmeyen bir kendine güveniş, bir kendi kendinden mesul tavrı var ki, bir genç kadında bu hal bana hem isyan hissi veriyor hem de acımak! Kadınlar daima rakik, emin bir himaye altında olmalıydılar değil mi Neriman? (Adıvar, 2020a, s. 35)

Handan’ın bir erkeğin koruyuculuğuna ihtiyaç duymayan dolayısıyla toplumsal cinsiyet algısını yerinden eden tavrı ve öğrenmek tutkusunu onu çevresindeki kadınlardan daima farklı kılar. Onunla yan yana büyüyen ve ona karşı hem sevgi hem hayranlık duyan Neriman, bu durumu Refik Cemal’le sık sık paylaşır:

Biz dört çocuk hep aynı hocadan aynı tahsili görüyorduk fakat Handan hepimizi arkada bıraktı. Bugün bizim tahsilimizi kazıyan bir lisan, biraz da edebiyat bulursun. Fakat Handan öyle değildi. Onda öğrenmek bir ihtirastı. Bilmek, daima bilmek, yalnız kitaplarda değil, tabiatta, insanlarda her şeyi, görünmez şeyleri bilip anlamak için onda ebediyen susamış bir dimağ vardır. Fakat âlim kadınların kuru dimağı değil, Refik. Onda bildiği şeyleri seven, deragüş eden bir şefkat, bir kadın kalbi vardır (Adıvar, 2020a, s. 41).

Handan’daki topluma, sanata, ilme ve tabiata dair öğrenme iştihayı, onun hem yaşamak heyecanı ve iradesini hem de bir kadın olarak görünür ve etkin olmak mücadelesini sezdiren satırlar olarak romanda yer alır. O, Neriman’ın ifadesiyle “erkekten kaçmak zamanı geldiği vakit alelade, bizim gibi kaçmadı. Teyzem taassubun bütün şiddetiyle çocuklarını en eski dostlarından, hatta akrabalarından kaçırırken Handan babasının birçok dostlarıyla hâlâ oturur, konuşurdu.” (Adıvar, 2020a, s. 42). Romanda Handan sadece eğitilmiş ve öğrenmeye sürekli devam eden hâlinin dışında, çevresine etki eden ve dönemin toplumsal kabullerinin dışındaki davranışlarıyla değişime öncülük eden bir karakter olarak kurgulanmış gibidir. Nitekim ders

aldığı hocası Nazım’ın evlilik teklifini kabul etmeme gerekçesi, kendisini bir kadın olarak değil bir dava arkadaşı olarak gören zihne karşı çıkışıyla ilgilidir:

Ben Nâzım’ın gözlerinde ateşli ve kanlı bir rüyayla belki muhal belki de biraz vahşi görünen bu şeyleri dinlerken altüst oluyordum. Fakat dikkat ediyor musun Neri? Bana teklif ettiği bu izdivaçta eksik bir şey vardı: Beni maksadıyla evlendiriyordu, beni kendiyile değil! Ne bir rikkat kelimesi ne bir şefkat nazarı! Hatta bazı zamanlar bana bakarken gözlerinde peyda olan isimsiz güzel şey bile yoktu. Beni görmüyor gibiydi. Eli masaya dayanmış, yüzü sararmış, gözlerinde insani diyemeyeceğim bir güzellik, uzaklardan bir ses, belki bir işaret, bir davet bekliyor gibiydi (Adıvar, 2020a, s. 69)

Handan’ın Nazım’a karşı tavrı, varoluşunun ve seçme iradesinin kendisine ait olduğunun farkında ve özgürleşme yolundaki bir kadının bilincini yansıtır. Fakat Handan’ın Nazım’ı reddetme gerekçesinin yanında dönemin alafranga erkeklerinden biri olan Hüsnü Paşa’nın evlilik teklifini kabul etme nedenleri, Handan’ı yeni kadın kimliğinden uzaklaştırır. Handan zengin, alafranga hayata düşkün, eski sefir Hüsnü Paşa’nın davranışlarını soğuk bulsa dahi, bu adamın kendi yanında âdeta bir kediye dönüşen hallerini ve bir adama hakim olabilmek hissini sevdiğini belirtir: “Bana dünyanın en acayip bir şeyi gibi bakıyor. Odaya girer girmez biraz kaba ve kuvvetli çehresi değişti. Bana bir aslan kafesine girer girmez aslanı kediye döndüren kızların hissi geldi ve bu iyi bir his” (Adıvar, 2020a, s. 72-73). Handan, Hüsnü Paşa’yı tamamen duyguları, kendisine olan özel ilgisi ekseninde değerlendirerek aldığı eğitimle ve bilinçlenme evresiyle uyuşmayacak bir tutum sergiler. Bu yüzden Handan eş seçiminde daima bir erkeğin kendisine ne hissettirdiği kısmında takılı kalmış gibidir.

Osmanlı modernleşme hareketlerinin kadınları değişime sevk eden yapısını özellikle kadının eğitimi merkezli Halide Edip Adıvar romanlarında gözlemlemek mümkündür. Adıvar’ın dönemin kadın hareketleri içerisinde yer alan bir yazar olması göz ardı edilemezken *Handan* romanında eğitilmiş kadının geleneksel cinsiyet rollerinin dışında davranmadığı görülür. Bu durum Handan’ın eğitilmiş fakat ne derece “yeni kadın”ı temsil ettiğini tartışmayı gerektirir. Handan’la benzer eğitimleri almış olmasına rağmen genç kadına göre daha sessiz ve çekingen bir yerde duran Neriman, bir bakışta Hüsnü Paşa’nın düşüncelerini sezer ancak Handan’ı felakete sürükleyecek bu evliliğe engel olamaz: “Hele bazen Hüsnü Paşa’nın bililtizam gibi yaptığı fena şakaları, hiddetleri ve istihzaları arasında Handan’ın gözlerine öyle vahşi, öyle azaptan kıvrılan bir nazar geliyordu ki birkaç defa gözlerime dolan yaşları göstermemek için odadan kaçtım” (Adıvar, 2020a, s. 75). Neriman’ın Hüsnü Paşa’yı dikkatli tahlil eden bilincinin aksine Handan’ın aşk/evlilik konularında tamamen duygularıyla hareket eden ve gerçekliği görmezden gelen bilinci dikkat çekicidir. Ayşe Duygu Yavuz’a göre Handan’daki Neriman üzerinden şekilci, hiçbir doktrini içselleştiremeyen üst-sınıf Türk kadınlarının eleştirildiği (Yavuz, 2018, s. 164) ifade edilir. Ancak Neriman’ın Handan kadar yoğun bir arzu alanından sınanmadığını da belirtmek gerekir.

Zihnin Sahip Olduğuna Benliğin Hazır Olmadığı Zamanlarda Yitirilen Özgürlük Düşü

Hüsnü Paşa Neriman’ın tahmin ettiği gibi güvenilmez bir erkek çıkar, Handan’ı başka kadınlarla aldatır. Anlatıcı romanın başlangıcında Handan’la ilgili inşa etmeye çalıştığı “yeni kadın” tipini yerinden eder ve romanın devamında Handan’ı Hüsnü Paşa’nın aldatmalarına, hakaretlerine göz yuman bir kadın olarak kurgular. Oysa başlangıçta Nazım’ın evlilik teklifini

kendisini maksadının gayesi olarak gördüğü için reddeden Handan, okura “özne”liğinin ve seçme özgürlüğünün farkında olan bir kadın olduğunu anlatmak istese de evliliği içerisindeki eylemlerinde geleneksel algıya teslim olmaktan kendini kurtaramaz:

Birkaç zamandır Hüsnü Paşa Paris’te. Pek acayip bir hayat! Her yerde opera dansözlerinden Matmazel Juliette’le güzel siyah sakalını teşhir edip duruyor. Ben senden öğrendiğime nazaran karısı da İtalya’da fırsat buldu zannediyordum. Halbuki Handan da buradaymış, sakit ve münzevi, Paris’ten hariçte bir şalede oturuyormuş. Arkadaşlardan Hüsnü Paşa’nın karısını hemen hiç gören yok. İştittiğime nazaran evine kimseyi kabul etmezmiş. Kibirli olması lazım gelen Handan bu ihmale nasıl tahammül ediyor, bilmem (Adivar, 2020a, s. 84).

Etrafi tarafından şaşkınlıkla izlenen Handan’ın hayatı, onun duygular alanında değişime uğramadığının göstergesidir. Modernleşme pratikleri ile birlikte romanda görüldüğü üzere erkekler kadar kadınlar da aldıkları eğitimlerin tesiriyle ancak fikir ve biçim düzeyinde bir değişimin temsilcisi olma rolünü üstlenmişlerdir. Aşk ya da evlilik ilişkilerinde bir başka deyişle kişiye ait duyguların daha yoğun bir şekilde yaşandığı ya da açığa çıktığı alanlarda kişilerin geleneksel tutum ve davranışlar sergilediği görülmektedir. Handan’ın aldığı eğitime ve çevresindeki kadın akranlarına fark yaratan özelliklerine rağmen, onda değişimin/uyanışın duygu ve eylem odaklı gerçekleşemediğinin ya da anlatıcının aile söz konusu olduğunda kültürel özü muhafaza etmek endişesiyle tahammüllü ve fedakâr kadın bilincinden vazgeçmek istemediğini belirtmek gerekir. Örneğin Handan’ın bir kadının sahip olabildiği tek şeyin çocuk olduğunu iddia etmesi ve âdeta kadın kimliğini çocuk üzerinden tanımlamaya çalışması henüz daha kamusal alanda varlık gösterememiş kadını sadece özel alanla ve çocukla tanımlayan geleneksel zihniyeti çağırıştırır:

‘Refik Bey, insanın münhasıran kendisinin olacak şeyi ancak bir çocuk olabilir. Ne diyorum? İnsan değil, kadının demeli. Çünkü her erkeğin benim dediği ve münhasıran onun olan bir anası, kız kardeşi, sevgilisi, bir kadını vardır. Kadının öyle değildir. Hiçbir kadının benim diyebileceği bir erkek yoktur, yalnız çocuğu vardır. Ve çocuğu hususuyla bir şahsiyete malik olmadan onundur. Sonra çocuğunun çocuğu, hep çocuklar!’ (Adivar, 2020a, s. 91)

Erkeğin sahip olabildiği anne, kız kardeş, sevgili ya da eşe kadının sahip olamayacağı bu yüzden kadınlara ait olanın sadece çocuk olduğunun düşünülmesi, ataerkil düzende var olan eril otoritenin varlığını kabul eden ve kadının yerini de buna göre belirleyen bir bilinci gösterir. Bu durum her ne kadar romanda Handan’ın evliliğindeki mutsuzluk ve çocuk özlemi etrafında ortaya çıkmış gibi görünse de bir kadının sevmek konusundaki aşırılığının ve fedakârlığının vurgulandığı şu satırlar, Handan’ın geleneksel duygu ve düşünce yapısını gözler önüne serer: “Bu tehlikeli bir mübahase Refik Bey. Fakat siz bir kadın[ın], ruhunu, mevcudiyetini verdiği zaman nasıl en son haddine kadar verdiğini ve hudut sevdiği adama dar gelirse kendi ruhunda yeni vüsatlar, yeni ufuklar yaratmaya kadar vardığını bilmezsiniz” (Adivar, 2020a, s. 91). Toplumsal değişimin öncüsü olabilecek dönemin eğitimli kadınlarının aşk ve evlilik söz konusu olduğunda, çoğu kez sorgulamaya ihtiyaç bile duymadan geleneksel anlayışın devam ettiricisi olmaları, toplumsal bilinçaltının ve nesilden nesile aktarılan özelliğinin kişinin benlik oluşumundaki etkisini ortaya koyar. Bu yüzden değişimi ya da özgürleşmeyi talep etmek tek başına yeterli olmaz. Nitekim Handan’ın “yeni kadın” olma yolundaki serüveni evlilikle birlikte sona erer ve özgürleşme girişimi, eril tahakküme boyun eğmeyle sonuçlanır. Bu bağlamda değişimi hakikî anlamda

gerçekleştirebilmenin ya da özgürleşmeyi denemeye çalışmanın kendi içinde barındırdığı zorluklardan ve paradokslardan bahseden Erich Fromm’un görüşlerine yer vermek gerekir:

Çağdaş toplumlarda bir zamanlar yaşama anlam ve güven veren bütün bağlardan kurtulduktan sonra bireyin güçsüzlük ve güvensizlik duygusu ortaya çıkar. Birey bu soyutlanmayı kaldıramaz, soyutlanmış bir varlık olarak dış dünyaya kıyasla son derece çaresizdir ve dolayısıyla dış dünyadan müthiş korkar; bu soyutlanmışlığı nedeniyle, dünyanın bütünlüğü bozulmuştur. Bu nedenle kendisiyle ilgili, yaşamın anlamıyla ve giderek, kendi edimlerini dayandıracığı ilkelerle ilgili kuşkulara kapılır (Fromm, 2012, s. 256).

Özgürleşme elbette her zaman soyutlanma ve kendi eylemlerini dayandıracığı nedenselliklerden daima kuşkuya düşerek bir korku duyma şeklinde yaşanmak zorunda değildir. Bu yüzden Fromm’a göre hem özgür hem de diğerleriyle beraberlik duygusu içerisinde yaşamayı sağlayabilmek için kişinin benliğini gerçekleştirme önem arz ediyor:

İdealist filozoflar kendini gerçekleştirmenin yalnızca zihinsel kavrayışla sağlanabileceğini inanıyorlardı ve insan doğasının insan mantığı tarafından bastırılabilmesi ve korunabilmesi için kişiliğin parçalanması gerektiğine inanıyorlardı. Fakat bu parçalanmanın sonucu insanın yalnızca duygusal yaşamının değil, zihinsel yetilerinin de kötürümleşmesi şeklinde ortaya çıktı (Fromm, 2012, s. 257).

Romanda Handan’ın Hüsnü Paşa’nın aldatmalarına, istihza ve hakaretlerine maruz kalan fakat evliliğini devam ettirme gayesi içinde giderek kimliksizleşen hâli, özgürleşmeyi sadece zihinsel, teorik düzeyde alımlayan bir bilincin giderek kötürümleştiği bir dışavurumdur. Bu durum başta talep edilen değişimden vazgeçme âdeta kaderine razı olma algısı içerisinde yaşanır. Handan’ın kadın ruhunun son haddine kadar sevme kabiliyetini gösterebilen yaradılıştaki olduğunu, karşılık göremediğinde ise kendi ruhundan yeni ufuklar yaratabileceğini düşünmesi ise kadını evlilik içinde daima fedakâr ve itaatkâr olarak görmek isteyen ataerkil ideolojiyle yakından ilgilidir. Ancak boyun eğmek Fromm’a göre toplumsal süreçlerin ürünü olmakla birlikte insanın yaratıcı işlevini de göz ardı etmemek gerekir. İnsanın doğası tutkularının, kaygıları ise kültürel olanın ürünüdür (Fromm, 2012, s. 14). Bu yüzden insanın kendini geliştiren yaratıcı doğası ile toplumsal/kültürel süreçlerin tesiri arasında kalan kişinin bireyleşme süreci Fromm’a göre farklı şekillerde oluşabilir:

Bireyleşme süreci, gücün artmasıyla kendi bireysel kişiliğinin bütünselliğinin gelişmesini gerektirir ama bu aynı zamanda başlangıçtaki bir olma durumunun yitirildiği de bir süreçtir. Ayrılma, kopma ve bireyleşme yönünde atılan her adım, bunların karşılığı olan benliğin gelişmesi evreleriyle eşleşebilseydi, gelişim uyumlu olurdu. Ama bu pek olmaz. Bireyleşme süreci otomatik olarak gerçekleşirken, benliğin gelişmesi, birçok bireysel ve toplumsal nedenlerden ötürü istenilen düzeye gelemez. Bu iki gidiş arasındaki boşluk, dayanılmaz bir soyutlanmışlık ve güçsüzlük duygusu yaratır ve bu da sonra kaçış mekanizmaları diye tanımlanacak olan ruhsal işleyişlerin oluşmasına yol açar (Fromm, 2012, s. 32).

Handan’ın Hüsnü Paşa’ya tahammül etmeye çalıştıkça sessizleşmesi ve bu sessizliğin aslında ruhunda büyük fırtınalara sebep olması, hayata ve insanlara karşı bir soyutlanmışlık, güçsüzlük duygusunu ortaya çıkarmış ve Handan’ı hasta etmiştir. Handan’ın bireyleşme serüvenin başlangıcı ile benlik dönüşümü aynı düzeyde yaşanmadığı için birey olma hali ile benlik arasında bir uçurumun oluştuğunu belirtmek gerekir. Ayrıca bireyleşme talebi beraberinde özgürleşmeyi veya bireysel ya da toplumsal değişimi gerçekleştirme vaadini

içeriyorsa birey ile benlik arasındaki ilişkinin birbirleriyle mümkün merteye uyumlu, çatışmaları giderecek ölçüde dirençli ve mücadeleci olmak zorunluluğunu vurgulamak gerekir. Oysa Neriman ve Refik Cemal daima Handan'ın yalnızlığını paylaşmaya çalışsalar dahi o kendisini yok oluşa sürükleyen evliliğinden vazgeçmeyi düşünmez. Bir kadının sevgisinin sonsuzluğunu ve karşılık beklemeyen hâlini âdeta herkese ispatlamak ister. Bu yüzden anlatıcının romanın başlangıcında oluşturmaya çabaladığı “yeni kadın” kimliği, sadece eğitilmiş ve zihinsel düzeyde buna hazır olmakla ilgili değildir. Zihnin sahip olduğu bilgiyle hazır olduğunu sandığı şeye çoğu kez benlik hazır değildir. Zihin tanıdık, bildik ya da öğrenilmiş olana uyarlanmaya daha çok meyilli olduğu için de yalnızlık ve güçsüzlük hisleriyle baş başa kalabilir. Güçsüzlük, kişiyi mücadele etmemeye hatta mücadeleden kaçmaya kolaylıkla sevk eder. Handan'ın toplumsal normlarla ve geleneksel öğretilerle yoğrulmuş benliğini dönüştüremediği Hüsnü Paşa'ya yazdığı fakat göndermediği mektupta açıkça görülür:

Ben seni hiçbir vakit aşkla sevmedim. Aşk denilen şeyi zaten muharrirlerin tarif ettiği gibi duymadım ve duymayacağım. Mevcudiyetimin her zerresi mevcudiyet-i maneviyemin ihtiyari bir azmiyle senin ve senden başka kimsenin olmamak için bu altı sene o kadar, her küçük dakikasına kadar senin olarak geçti ki artık senin olmak bir ihtiyaç, seninle yaşamak bir ihtiyaç! Bu, kendi kendine olmadı; ben öyle istedim, öyle yaptım. Ve herhangi bir erkekle olsa öyle yapacaktım. Çünkü izdivaç bir erkekle bir kadını en temiz ve en ebedî bir rabıtayla bağlayan şeydir ve bu mukaddes rabıtaya ihanet eden kadın ve erkek ebediyen melundur, melun olsun! Ne bir kadının ne bir erkeğin hususuyla bir kadının hayatında ikinci bir erkek olmamalı ve olamaz (Adıvar, 2020a, s. 121- 122).

Handan'ın Hüsnü Paşa'ya hiçbir vakit duygu ve düşüncelerinden bahsetmemesinin yanında onunla yaşamayı bir ihtiyaç olarak görmesi, evlilikle birlikte Handan'ın bir erkeğin himayesine daima ihtiyaç duyan tarafını ortaya koyduğu gibi benlik düzeyinde bir değişim mücadelesinden kaçındığını da ortaya koyar. Fromm, özgürleşme olgusunun göz ardı edilemez bir özelliği olarak belirlediği kaçışın risklerini ve kişiyi boyunduruktan kurtarıp hakiki bir değişime sevk edecek olan özellikleri şöyle ifade eder:

Kaçış, bireyin yitirdiği güvenliği geri getirmez ancak sadece bireyin kendi özünü unutmasına yardımcı olur. Kendi bireysel özünün bütünlüğünü kurban etme pahasına yeni ve cılız bir güvenlik bulur. Yalnız olmaya dayanmadığı için kendi özünü yitirmeyi seçer. Böylece özgürlük –bir şeylerden özgürlük anlamında- yeni boyunduruklara yol açar. Oysa insan, kendi özünü gerçekleştirerek kendisi olarak özgürlüğe ulaşabilir. Bunun için kişinin coşkusal, zihinsel ve duygusal deneyimlerinde ve iradesinde etkinlik gösterebilen yaratıcı etkinliğin niteliği önemlidir (Fromm, 1993, s. 223).

Handan evlilikle birlikte özgürleşme taleplerinin hepsinden vazgeçmiş gözükse dahi bu vazgeçişin ya da kaçışın temel nedeni, değişim istencinin zihinsel düzeyde kalmasıyla yakından ilgilidir. Bireysel değişim çabası, zihinsel düzeyde bilgiye olan merak ve öğrenmek ihtiyacıyla sınırlı kalarak benliği oluşturan duygu ve eylem alanlarına sızmamıştır. Bu yüzden başlangıçta özgürleşmeyi arzu eden genç kadın, kendi benliğiyle yoğun bir şekilde karşı karşıya geldiği evlilik deneyiminde toplumsal olanın hafıza ve öğretilerine boyun eğen bir güçsüzlük içerisinde davranmaktan kendini kurtaramamıştır. Bu bağlamda Handan'ın anlatıcının en başından beri okura sezdirmeye çalıştığı özgürleşme talebi, “yeni kadın”ı temsil etme endişesi etrafında zayıflar. Sadakatsiz ve tahakkümcü kocaya karşılık yetiştirilebilecek

bir çocuktan mahrum olmak ise Handan’ı giderek yalnızlaştırılan bir başka deyişle kendisini toplumdan soyutlanmış hissetmesine yol açan bir durum olarak yaşanır. Bu güçsüzlük hâli hastalığa dönüşerek onu Refik Cemal’e dolayısıyla gayr-i meşru olana yakınlaştırır. Böylece romanın başlangıcındaki özgürlük istenci, bu sefer de aşk ve utanç duygularının arasında giderek Handan’ı yitikleştirir.

Yeni kadın kimliği bağlamında belirginleşen özgürleşme olgusu, bunun ancak çocuk üzerinden gerçekleşebilme ihtimaline izin verir görünümündedir. Çünkü asıl mesele, kadınların kendi benliklerini gerçekleştirme mücadelesi değil onların toplumsal düzen tarafından dayatılan yeni vazifelere uyumlanma süreçleridir. Adıvar için kadınlık, eğitilmiş fakat annelik vasfı üzerinden idealize edilen bir kültürel kimlik olarak imâ edilir. Böylece özgürleşme olgusunun sınır ve imkânları da en baştan belirlenmiş, tanımlanmış olur. Ayrıca “yeni erkek” olarak okura sunulan erkek karakterler de toplumsal normlara direnerek benliklerini ve hayatlarını dönüştürerek inşa eden böylece özgürleşme olgusunun yalnızlık, güçsüzlük ya da uyumlanma risklerine yenik düşmeden var olan kadın kimliklerine henüz hazır değillerdir.

Özgürleşme Çıkmazı: Eşiktekilerin Masumluluğu ve Öteye Geçenlerin Cazibesi

Handan’ın hem özgürleşme hem de yeni kadın olma iddiası ile başlayan fakat geleneksel düzene teslim olan algısını daha iyi anlayabilmek için Adıvar’ın 1910’da yayımlanan *Seviye Talip*’teki Macide ve Seviye karakterlerine yakından bakmak gerekir. *Handan* ile tematik olarak benzer kurgulara sahip olan *Seviye Talip*’te yeni kadın tipinin temsili olan Seviye, gerek duygu gerekse eylem düzeyinde özgürleşmeyi talep etmekle kalmayıp eril tahakküme karşı çıkar ve hayatını yeniden inşa etme yolunu seçer:

Seviye babasının yanında altı ay kemal-i sükûnetle münzevi bir hayat geçirdi. Sonra gençliği ve herkesin yaşamak için hakkı namına isyan etti. Eğer kocası kendisine hürriyetini iade etmezse sevdiği adamla yaşayacağını, vicdanen kendisini serbest addettiğini yazar. Bu mektuba evvela gözyaşlı ve sonra tehditli cevaplar gelir. Nihayet bir gün, mektuplardan biri Seviye’nin babasının eline geçer; altına Talip Bey’in yazısıyla birtakım müftereyat ilave edilmişmiş! Seviye ertesi gün babasının evinden çıktı. Cemal’le alenen yaşamaya başladı. Bundan sonra Talip Amca onları daima takip ediyor ve her mahalleden çıkartıyordu. Nihayet Seviye olduğu yerleri gizlemeye mecbur oluyordu; fakat Seviye’de kendi iffet ve doğruluğuna metin bir kanaat var! O, izdivacın sade aşk üzerine müesses olabileceği iddiasında! (Adıvar, 2020b, s. 55).

Seviye’nin özgürleşme olgusu bağlamında hem babasından hem de kocasından hürriyetini talep etmesi ve bunu yaparken de ataerkil sistemin onaylamayacağı bir hayatı sürmekle onları tehdit etmesi ve bu konuda vicdanen serbest olduğunu söylemesi, Seviye’nin duygu, düşünce ve eylem odaklı benliğinin dönüşmüş olduğunu okura gösterir. Nitekim Seviye, Handan gibi sadece özgürleşmeyi talep eden bir kadın olarak kurgulanmamıştır. O, aldığı eğitimle birlikte özgürleşme mücadelesi veren, toplumsal normlarla çatışmaktan kaçınmayan bir kadın olarak okurun karşısına çıkar. Seviye, Handan gibi sadece duygular alanında kalmayı tercih ederek ataerkil bakışın kadın kimliği üzerinden tanımladığı sınırsız sevgi, fedakârlık ve itaatkârlık özellikleri arasında sıkışıp mutsuz olduğu evlilik çemberinin içinde kalmaz.

Seviye'nin çocukluğuna dair anlatılanlar Handan'ın erkeksi bulunan tavrıyla benzerlikler gösterir: “O yaşta kızların yanında hissettiğimiz, yaşımıza mahsus, eza ve mahcubiyeti hissettirmeyen açık çehreli, faal ve bir erkek çocuk kadar jimnastiği ve erkek oyununu sever bir kızdı. Oraya taşınır taşınmaz onunla hemen arkadaş olmuştuk” (Adıvar, 2020b, s. 34). Ayrıca Seviye'nin musikiye olan merak ve aşkı da dikkat çeken bir özelliktir. İclal Vanwesenbeeck Seviye'yi Adıvar romanlarındaki musikiye ilgileri açısından şöyle değerlendirir:

Aslında Seviye, Halide Edip romanlarındaki tek soprano değildir. *Handan* romanında Hüsnü Paşa'nın sevgilisi Matmazel Juliette de bir opera sanatçısıdır. Kısa hikâyelerinde aktrisler, oyun yazarları ve bestekârlar da vardır. Sinekli Bakkal'da eşsiz sesiyle herkesi kendine hayran bırakan hatip Rabia da Seviye gibi sesiyle var olan bir karakterdir. Ama hiçbiri primadonna Seviye mertebesinde bağımsız, sanatıyla güçlenen ve yaşayan bir kadın değildir (Vanwesenbeeck, 2020, s. 167).

Seviye'nin sanatındaki başarısı, onun hem eğitim ve yeteneğiyle ilgili bir durum olarak değerlendirebilecekken hem de kendi istekleri etrafında bir yaşantı oluşturabilme iradesiyle yakından ilişkilidir. İlk başta çevresi tarafından sevdiği adamla birlikte yaşadığı için ötekileştirilen Seviye, zamanla kabul görece hatta sanatıyla hayranlık uyandıracaktır. Ancak Fahir'in Seviye'ye duyduğu hayranlık, bir zaman sonra genç kadının kötü sonu hazırlayacak bir tutkuya dönüşecektir. Tansu Bele, Seviye'nin hem tarihsel dönem hem de romansal hakikat bağlamındaki yerini şu şekilde açıklar:

Seviye'nin yaşantısı toplumun kadın-erkek ilişkilerinin; Türk üst düzey insanların haremli, selâmlıklı köşklerinde, konaklarında sürdürülen, ayrımlı iç dünyalarına kilitlemiş yaşamlarına henüz uygundur değildir. Yine de batılı kadının özgür imgesine tutkun Fahir için o; karşısına dipdiri çıkan, yaşayan bir örnektir! Bilincinde olmasa da, düşlerinde aradığı kadın, odur! Çünkü Seviye; toplumda özlenen ve aranan özgürlük düşünün kadında simgeleşen biçimidir. O dönemin alafrağa yaşamına özenen yapay, yüzeysel görünümlü Türk salon yaşantılarında bile eleştirilir; çünkü içinden geldiği gibi, duyguları ve düşünceleri doğrutusunda, özgürce davranan, kişilik sahibi bir kadındır (Bele, tsz., s. 56).

Özgürleşme Arayışında Bireysel Arzunun Önüne Geçen Toplumsal Fayda Bilinci

Roman özellikle Handan'ı da daha iyi anlayabilmek açısından Fahir'in eşi Macide'ye yakından bakmayı gerekli kılar. Macide romanın başlangıcında değişime karşı direnç gösteren, “yeni hayat”la mesafesi gelenekle sınırlı bir kadın olarak okurun karşısına çıkar:

‘Bak sana söyleyeyim Fahir! Ben Türk kızıyım. Senin gibi İngiltere’de bulunmadım. Frenk karıları gibi öyle açık saçık yabancı erkeklerin yanına çıkamam.’ ‘Sana kim yabancı erkek yanına çık diyor? Numan benim kardeşim gibi de onun için söylüyorum. Hem onun karısı da benim yanıma çıkacak da...’ Macide hiddetli bir tavırla cevap verdi: ‘O isterse çıksın. Kim bilir nasıl şıllık şey! Yeni hürriyet kadınlarından olacak... Ben Türk kızıyım, Müslüman kızıyım; öyle şeylere gelemem...’ (Adıvar, 2020b, s. 25)

Macide'nin modernleşmekte olan kadın ve hayatlara karşı sergilediği tutum, kocası Fahir ile arasında mesafeye yol açmakla birlikte Fahir, her seferinde Macide'yi değişime sevk etmeye çalışır. Nitekim bir müddet sonra Macide kendi belleğine ve gerçekliğine dair hakikati tüm çatışmasıyla Fahir'e anlatır: “Ben sana uymak istesem annem güceniyor; anneme uysam sen beni sevmeyeceksin. Sen bilmezsin, annemin çocukluğumdan beri her dediğini kabul

etmeyi doğru bulmak yok mu, ondan zor vazgeçiyorum” (Adıvar, 2020b, s. 48). Handan’ın aksine Macide’nin duygu ve düşüncelerini ifade ederek var olma mücadelesi ve kocasına bu evlilikten vazgeçme seçeneğini sunması, erkeği de evlilikte duygusal sorumluluklar alanına çekmek isteyen bir bilincin dışavurumudur. Nitekim Fahir dönemin ve romanın sözde yeni erkeği olarak Macide’yi anlayacak ve ona değişimi konusunda yardımcı olacaktır. Hülya Argunşah’a göre “Avrupa’da eğitim görerek gelmiş olan Fahir, bir aydın olarak aklıyla hareket etmesi ve birikimini -milletin anası- kadını eğitmek için kullanması gereken ‘öğretmen’dir” (Argunşah, 2015, s. 36). Romanın başlangıcında Fahir’in eşi Macide’den yola çıkarak geleneksel kadın tipiyle ilgili düşünceleri, toplumsal değişim için öncelikle kadının değişimini gerekli gören bir vurguyu içerir: “Çok zaman Macide’nin bu sükûnperver, muti, biraz da sathi görünüşünden başka bir şahsiyeti var mı diye düşünmüştüm. Fakat hayır! Onlar bir sınıf genç kızlardır ki gazete okuyabilecek, mektup yazabilecek kadar okur, yazarlar; sonra bütün zamanlarını ev hayatına hasrederler” (Adıvar, 2020b, s. 14). Bunun yanı sıra Fahir, Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte kadınlarla ilgili faaliyetlere de eleştirel bir gözle bakacaktır. Kadın meselelerini içinden çıkılmaz bir muamma olarak görmesi, onun kadının değişimi ve özgürleşmesi hususundaki korkularını sezdiren bir nitelik taşıır:

Bir kısmı kadını esir yapacak, diğer kısmı da ona süslü bir oyuncak nazarıyla bakacak. Eğer kadına arkadaş ve müstakbel unsurun yegâne validesi ve mürebbiyesi diye bakanlar ve onları o surette yetiştirmek isteyenler varsa bunlar ekalliyette veyahut nazariyesi bol, teşebbüsü az tarafta... Ben hangi tarafa mensubum? Pek bilmiyorum. Kadın meselesi için vazih bir fikrim ve arzum yok. Bu beni içinden çıkılmaz bir muamma gibi yorar, esnetir (Adıvar, 2020b, s. 17)

Modernleşme ekseninde oluşturulmak istenen yeni toplum-yeni insan projesinin kurucu özneleri olarak işaretlenen erkekler, kadının değişimindeki söz hakkına sahip eril belirleyici ve denetleyici kimlikler olarak yer alırlar. *Handan*’daki Refik Cemal ve Server, *Seviye Talip*’teki Fahir, henüz zihinsel ve duygusal düzeyde kadınların değişimine ve özgürleşmesine hazır değillerdir. Onlardaki tahakküm kurma isteği himayeye ve şefkate muhtaç kadını sevip yüceltmek, itaat etmeyen kadını ise arzu nesnesi olarak görmekle açığa çıkar. Nitekim Refik Cemal Handan’ı hastalandığında sevip yüceltecek, Fahir ise Seviye’ye duyduğu tutkunun esiri olacak ve ona tecavüz edecektir. Bu durum kadınlardan modernleşmesini bekleyen eril zihniyetin henüz buna hem zihin hem de duygu ve arzu düzeyinde hazır olmadıklarını gösterir. Ayşe Duygu Yavuz’un belirttiği gibi erkek karakterin ideal kadın için henüz hazır olmadığı aktarıldığı *Seviye Talip*’te kadınların isterlerse modern yaşama entelektüel formasyonla, giyim-kuşamla ve kamusal pratiklerle uyum sağlayabileceklerinin altı çizilmiştir. Ayrıca romanın kadınların yüksek seviyede eğitim almış, milli ve toplumsal meselelerle ilgili olmasını bekleyen sözde modern erkek kimliğinin öncelikle tahakkümcü ikelliği ile yüzleşmesini aktarmak üzerine yazıldığı ileri sürülebilir (Yavuz, 2018, s. 153). Romanda Fahir’in Seviye’ye yaşattıkları için duyduğu pişmanlığın yanında “Şüphesiz Macide hiçbir şey bilmiyor. Bu günlerde, memleketi yiyen ihtilalle o kadar meşgul ki!” (Adıvar, 2020b, s. 153) ifadesi, Macide’nin Fahir’e ayak uydurmak ve onu kaybetmemek adına gösterdiği değişim gayretinde başarılı olduğunun belirtisidir. Ancak bu değişim Macide için Fahir’i kaybetmemek adına yeterli olmamıştır. Çünkü mesele sadece kadınların değişimi ve özgürleşmesi değil kadınlardan önce erkeğin zihin, duygu, arzu ve eylem odaklı değişimine köktenci bir şekilde ihtiyaç duyulmasıdır.

Macide evliliklerinin en başından beri Fahir'e "Eğer kendin gibi düşünür, yeni usulde bir kadın görürsen seversin, diye korkuyorum" (Adıvar, 2020b, s. 49) diyerek Fahir'in kendisinden gidebilme ihtimalini fark etmiş ve değişmek zorunluluğunu fazlasıyla hissetmiştir. Bu korkusuyla baş edebilmek için genç kadın öğrenmek, kendini yetiştirmek çabası içerisine girmekten kaçınmamıştır: "Bundan sonra Macide'de yeni bir merak uyandı. Vaktini okumaya sarf ediyor; İngilizce alfabeler, coğrafya, tarih kitapları, hıfzıssıhha risaleleri, hasılı ne bulursa okuyor ve her ilan edilen kitabı aldırtıyordu." (Adıvar, 2020b, s. 49-50). Macide'nin okuyup öğrenme çabası, sadece ilimle ve toplumsal meselelerle sınırlı kalmadığı gibi musiki ile de ilgilenmeyi arzu eder ve Seviye'nin sevgilisi olan Macar asıllı Cemal Bey'den piyano dersleri almaya başlar. Ondaki kendini geliştirip değiştirmek kararlılığı kesintiye uğramadan devam ettiği gibi o artık "yeni hanımlar gibi giyinmek" (Adıvar, 2020b, s. 62) arzusuyla tuvaletleriyle de meşgul olan bir kadın hâline gelir. Fahir, ondaki bu merakı "maddi arzularının en büyüğü" (Adıvar, 2020b, s. 62) olarak nitelendirerek kimi kez fazla bulduğu dekoltelelerinden rahatsızlık duymaya başlar. Bu durum "yeni kadın"ın eğitiminden, davranışlarına, giydiği kıyafetlerden bedenine ve duygularına kadar eril bir denetimin altında bu değişimi gerçekleştirmeye çalıştıklarını gösterir. Ayrıca Macide'nin ve Seviye'nin görüntülerine ilişkin eril arzuyu çağrıştıran tasvirlerin yapılması ise kadınları arzu nesnesi olarak görmekten vazgeçmeyen tahakkümcü zihniyetin bir başka belirtisidir. Ancak Macide sadece düşünce değil duygu ve eylem düzeyinde de tüm adanmışlığıyla dönüşerek romanın "ideal/yeni kadın"ı hatta anlatıcının bir nevi sözünü emanet ettiği kişi hâline gelmeyi başarmıştır. Nitekim onun, çocuğu Hikmet'in dersleriyle ilgilenmesi demek bir neslin çocuklarını yetiştirebilecek özelliklere sahip yeni bir kadına dönüşmüş olması anlamına gelir: "Macide'yi, bir-iki sabah, Hikmet'in dersiyle meşgul buldum. Elinde elifba cüzü, saatlerce, harfleri öğretmekle meşgul olduktan sonra ona şifahi dersler veriyor. Masasının üstü terbiye-yi etfale ait İngilizce kitaplarla mâli" (Adıvar, 2020b, s. 142). Romanın başlangıcında toplumsal meselelere ilgi duymayan Macide'deki değişimin sadece piyano dersleri ve okuma-öğrenme uğraşısı ile sınırlı kalmaması, çocuğu Hikmet'in eğitimiyle de meşgul olması "nesil yetiştiriciliği" misyonunu kazandığını ortaya koyar. Bu durum dönemin kadının eğitimi ile toplumsal gelişme arasında görülen yakın ilişkiyle uyumluluk gösterir ve Serpil Çakır dönemin kadınlarına biçilen misyonu şöyle açıklar:

Eğitimin kadın sorunlarının, hatta ülke sorunlarının çözümünde en temel ekseninde olmasının nedeni, henüz yeterli nitelikte annenin yetişmemesiydi. Bir toplumda, değer ve bilgi aktarıcısı olarak okuldan başka araç yoksa o eğitim her zaman eksik olacaktı. Toplumsallaşmada kadına yeni bir misyon yüklenmişti: 'Nesil yetiştiriciliği'. Bu görevle toplumsal yapıda amaçlanan değişim, en kestirme yoldan gerçekleştirilebilecekti (Çakır, 1994, s. 229).

Macide'nin değişim serüveni, başlangıçta kocasına uyumlanma süreci olarak belirse de bir müddet sonra bu durum Macide'nin kendini dönüştürüp gerçekleştirme sürecine evrilir. Nitekim genç kadının Fahir'i kaybetmesi, Handan'da olduğu gibi bir bilinç kaybına ya da öz yıkıma yol açmaz. Fahir'in Macide'den uzaklaşarak Seviye'ye aşık olduğunu yazdığı bir mektupla itiraf etmesine karşılık genç kadın Handan gibi sevgisizliğe, eril talep ve tahakkümlere razı göstermez, kocasından uzaklaşır ve kendini oğlunun eğitimine adar. Annelik vasfının kurgusal olarak bu yıkıma izin vermediği böylece kadınların eğitimi konusunun öncelikli çocuk eksenli olduğu bir kez daha vurgulanmış olur. Bu bağlamda

Handan’ın aksine Macide’nin çocuğunun olması, varlığını yeniden inşa etmek gücünü kesintisiz olarak kendisinde bulmasının önemli bir nedeni olarak görünse dahi değişim ve özgürleşme istencinin bireysel olanın yörüngesinden çıkarak toplumsal amaçlara doğru genişlediğini belirtmek gerekir. Nitekim Macide’nin oğluna ders verirken söylediği şu cümleler bireysel arzuların toplumsal bilinç ve vazifelerin önüne geçmemesi gerektiğini ifade eder: “Yalnız topla tüfekte değil, iradenle de cesur olacaksın; fena şeyleri yapmamak için cesur, inandığın, doğru bildiğin şeyi yapmak için, öldürseler bile cesur olacaksın oğlum” (Adıvar, 2020b, s. 143). Anlatıcı Fahir üzerinden inşa edemediği “yeni erkeklik” kimliğinin oluşumunu ise gelecek nesli oluşturacak olan erkek çocuklar üzerinden kurmaya çalışır. Kadınlar ise bu neslin yetiştiricisi olmak vazifesiyle öne çıkan kimlikler olarak işaretlenir.

Sonuç

Halide Edip Adıvar’ın *Handan ve Seviye Talip* romanlarındaki kadın karakterlere yakından bakıldığında, kimi zaman onların sanılanın aksine dönemin yeni kadın kimliğini temsil etmediği görülmektedir. Handan’ın romanın başlangıcında bir dava kadını olma emeli, aşk/evlilik ilişkileri söz konusu olduğunda kesintiye uğramakla kalmaz genç kadın, duygular alanında savrulurak yitikleşir. Onun toplum için kendisini feda etme istenci, evlilikte eril tahakküme boyun eğerek bir kadının duygu yoğunluğunu ve fedakârlığını ispat etme bilincine dönüşür. Bu durum bireysel değişim talebi ile benlik dönüşümü arasındaki büyük farkı gösterir. Benlik dönüşümünün krizli, kişiyi toplumdan soyutlanmış ve yalnız hissetmesine yol açan riskleri karşısında kişi, ya yaratıcı zihnini açığa çıkararak mücadele etmeye devam edecektir ya da duygusal bir güçsüzlük buhranı içinde vazgeçecektir. Oysa Handan merkezinde anlatıcının kurguladığı kadın kimliği, değişimi sadece bireysel ve düşünce düzeyinde talep eden ancak duygu ve eylem alanlarında kendini dönüştürmek gerekliliğinin farkına varamayan bir halde okurun karşısına çıkarılır. Bu yüzden Handan için “duygusal güçsüzlük”, benlik dönüşümüne ilişkin bir çabanın sonucundan ziyade evlilik birliği içinde ataerkil düzene teslim olan bir kadınlık deneyimi içerisinden yaşanır. Kocasını Refik Cemal tarafından daima masumiyeti üzerinden tasvir edilen Neriman ise Handan gibi eğitilmiş bir kadın olmasına rağmen, romanın daimi pasif ve masum kadını olmanın ötesine geçemeyecektir.

Kadın karakterlerin Osmanlı modernleşme hareketleri bağlamındaki özgürleşme talepleri daha çok eşe uyum sağlayabilmek vurgusu üzerinden kurgulanmıştır. *Seviye Talip*’teki Macide kendini eğitip geliştirmenin yolunu bulmuş ve çocuğunun eğitimiyle de yakından ilgilenerek özgürleşme arzusunun en çetrefilli kısmı olan benlik dönüşümünü hem kendisi hem de çocuğu üzerinden gerçekleştirme çabasını gösterebilmiştir. Seviye ise bütün bu örneklerin dışında, başta kendi babasına dolayısıyla ataerkil otoriteye karşı çıkarak bir özgürleşme mücadelesi verir. Seviye’nin gerek toplumsal gerekse romanın daha çok eş ve çocuk üzerinden tanımlanan yeni kadın kimliğinin dışındaki özgürleşme serüveni, bireysel bilincin toplumsal bilinçten bağımsızlaşarak kendini inşa etmesiyle gerçekleşir. Bu durum kişiyi yalnızlaştırıp güçsüzleştirerek toplumsal normlara uyumlanmaya davet edebilecek böylece özgürleşme girişimini kesintiye uğratabilecek özellikler içerir. Seviye’nin Fahir’in tecavüzüne uğrayarak yok edilişi ise genç kadının ataerkil düzene ve toplumsal normlara karşı gelişinin bir cezası olmaktan ziyade, dönemin sözde yeni erkeğinin değişmek ve özgürleşmek

isteyen kadına tahakkümcü yaklaşımının onu ikincil bir cins, arzularının nesnesi olarak görmekten vazgeçmemesinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Fahir'in kadınların modernleşmesi gerektiğini düşünen ve eşi Macide'nin de değişimini isteyen tavrı, sözde yeni erkekliğin talep ettiği ile var olan kendi gerçekliği arasındaki çelişki ve mesafeyi ortaya koyar. Halide Edip Adivar dönemi içerisinde Seviye'nin düşsel sayılabilecek bu kurgusu haricinde, diğer kadın karakterlerinin özgürleşebilme sınırlarını ataerkil normlar etrafında sıkı bir biçimde belirlemiş, bireysel kimliklerden ziyade toplumla uyumlu ve toplumsal vazifelerini önceleyen kimlikler kurgulamaya özen göstermiştir. Bu bakımdan Adivar'ın ilk dönem romanlarından olan *Handan*'da ve *Seviye Talip*'te, kadının modernleşme süreci, özgürleşmeye ilişkin talepleri ataerkil anlayışla ve toplumsal normlarla mümkün merteye uyumlanabilecek özellikler üzerinden kurgulanmıştır. Bu durum anlatıcının bir yandan kültürel özü muhafaza etmek endişesi etrafında kurguladığı “yeni kadın” kimliği ile ilişkili olduğu kadar toplumsal cinsiyetin sadece zihin değil duygu, eylem ve beden alanlarını da biçimlendiren, kişiyi bir benlik uyarlamasına sevk eden yapısıyla ilgilidir. Ayrıca kadın ve erkek fark etmeksizin hakiki değişim ve özgürleşme serüveninin kişinin duygu, düşünce, eylem ve beden alanlarına yansıyan bir benlik dönüşümü ile gerçekleşebileceğini belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (2020a). *Handan*. (28. baskı), Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (2020b). *Seviye Talip*. (Çevrimyazı ve yayına hazırlayanlar: İ. H. Cora & İclal Vanwesenbeeck). Can Yayınları.
- Argunşah, H. (2015). Halide Edip’te değişen kadının romandaki izdüşümleri: Seviye Talip’ten Ateşten Gömlek’e. *TÜBAR XXXVII, Bahar*, s. 27-52.
- Bele, T. (tsz.). *Halide Edip Adivar/İlk dönem yapıtları*. Siyah Beyaz Yayınları.
- Berktaş, F. (2017). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e feminizm. T. Bora & M. Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Cumhuriyet’e devreden düşünce mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi içinde* (s. 348-361). Cilt 1. İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2018). *Eril tahakküm*. (Çev. B. Yılmaz, 4. baskı). Bağlam Yayınları. (Orijinal çalışma 1998 yılında yayımlandı.)
- Butler J. (2012). *Cinsiyet belası-Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (Çev. B. Ertürk 3. Baskı). Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1990 yılında yayımlandı.)
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı kadın hareketi*. Metis Yayınları.
- Enginün, İ. (1995). *Halide Edip Adivar’ın eserlerinde doğu ve batı meselesi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fine, C. (2020). *Toplumsal cinsiyet yanılısaması*. (Çev. K. Tanrıyar, 3. baskı), Sel Yayıncılık. (Orijinal çalışma 2010 yılında yayımlandı.)
- Fromm, E. (1993). *Özgürlükten kaçış*. Öteki Yayınevi.
- Fromm, E. (2012). *Özgürleşme olgusu*. Altınpost Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2011). *Yenileşme sürecinde Türk kadını 1839-1923*. Ötüken Yayınları.
- Paralı, E. (2001). *Halide Edip Adivar ve romanlarında Cumhuriyet dönemi yeni kadın kimliği* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Postl, G. (2009) Tekrar etme, alıntılama, altüst etme Irigaray’ın taklit kavramının politikası. *Cogito Feminizm içinde* (s. 146-158). Yapı Kredi Yayınları.
- Van Os, N. A. N. M. (2017). Osmanlı Müslümanlarında feminizm. T. Bora & M. Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Cumhuriyet’e devreden düşünce mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi içinde* (s. 335-347), Cilt 1. İletişim Yayınları.
- Vanwesenbeeck, İ. (2020). “Sonsöz” *Handan*. Can Yayınları.
- Yavuz, A. D. (2018). *Arzuyu millileştirmek: 1909-1928 arasında yazılmış romanlarında kadın kimliği* [Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>